

УДК 617.

Внесок в офтальмологію та юриспруденцію родини Філатових-Гернетів: період становлення

Б. В. Кіндюк¹, д-р юридичних наук, професор; **С. С. Овчарук**², д-р юридичних наук; **А. В. Стечишин**³, канд. юрид. наук; **О. В. Баклан**⁴, д-р юридичних наук, професор

¹ Одеський державний університет внутрішніх справ;
Одеса (Україна)

² Університет митної справи та фінансів;
Дніпро (Україна)

³ Приватний вищий навчальний заклад Короля Данили;
Івано-Франківськ (Україна)

⁴ Київський університет ім. Бориса Грінченка;
Київ (Україна)

В роботі за допомогою бібліографічного методу розглянуто творчий шлях яскравих представників родини Філатових, видатних науковців в сфері офтальмології та юриспруденції – В.П. Філатова та М.М. Гернета. Показано, що на становлення творчої особистості суттєво вплинула родина вчених, їх батьки – П.Ф. Філатов та М.О. Гернет та інші представники цієї численної родини. Під час студій в Московському університеті молоді вчені показали свій талант, обдарованість, відданість науці, що дало їм змогу продовжити свій творчий шлях.

Ключові слова: Філатов В.П., Гернет М.М., біографічний метод, творчий шлях, офтальмологія, юриспруденція

Актуальність теми роботи пов'язана з відродженням інтересу до життєвого шляху її видатних представників науки. В таких дослідженнях біографія конкретної особистості схематизується як хронологія реальних подій, прийнятих суб'єктивних рішень, на які впливає сукупність різних факторів. Біографічне дослідження є методом збору соціальної значущої інформації та відображення взаємозв'язку історичних процесів і характерних рис конкретної особистості. На сьогодні цей напрямок науки знаходиться в стадії свого активного розвитку, в ньому сформувалася система методів та засобів збирання бібліографічної інформації з її складними та часто суперечливими зв'язками. З цієї точки зору, являє інтерес розгляд творчого шляху та внеску в науку видатних представників родини Філатових – В.П. Філатова та М.М. Гернета, які суттєво змінили теорію, методологію та практику таких наук, як офтальмологія та юриспруденція.

Аналіз публікацій доцільно розділити на три групи. Перша – дослідження, пов'язані з особливостями використання біографічного методу, які проводилися А.П. Валевським, Г.В. Биковим, Н.І. Любовець, С.М. Ляшко, В.І. Попік, Т.М. Поповою, Л.П. Репіної та ін. Друга – розробки, присвячені розгляду життєвих шляхів В.П. Філатова та М.М. Гернета, які складаються з наукових праць вченого та нарративних джерел, до числа яких входять спогади, листи, мемуари, статі в журналах та газетах тощо. До їх числа необхідно віднести праці Н.Б. Коваленко, В.А. Рукіна, М. Байдана, С.Айдіяна, Є.

Стародубцевої, С. Васильєвої, Д. Веденеєва. Творчий шлях М.М. Гернета знайшов відображення у працях О.В. Сокальської, М.Д. Шаргородського, А.А. Герцензона, А.Н. Блохинцева, Д.П. Захарова, П.О. Філіпова. Третя група – наукові праці вчених, до числа яких відносять їх монографії, наукові статті, підручники, методичні посібники та рекомендації. Незважаючи на наявність цих розробок, порівняльний аналіз творчих біографій М.М. Гернета та В.П. Філатова не проводився, тому дане питання потребує свого розгляду.

Метою роботи є встановлення родинних зв'язків В.П. Філатова та М.М. Гернета та їх внеску в офтальмологію та юриспруденцію.

Викладення матеріалів роботи необхідно почати з того, що в даному дослідженні був використаний біографічний метод, який дає змогу встановити зв'язок між творчим шляхом та історичними подіями, суспільно-політичними умовами, які вплинули на особливості та розвиток цих особистостей. Практичну реалізацію даного підходу можна здійснити на прикладі біографії таких видатних науковців, якими були представники родини Філатова – В.П. Філатов (1875-1956 рр.) і М.М. Гернет (1874-1953 рр.).

На першому етапі дослідження необхідно надати загальну характеристику творчого шляху цих видатних вчених та встановити їх родинні зв'язки. Так, Володи-

мир Петрович Філатов – видатний радянський вчений, офтальмолог, хірург, винахідник, поет, художник, меценат, академік, дійсний член Академії наук УРСР (з 1939 р.) і Академії медичних наук СРСР (з 1944 р.), доктор медичних наук, професор. За його ініціативою в м. Одеса у 1936 р. був створений Український інститут експериментальної офтальмології. За свої досягнення в науці та суспільно-політичному житті В.П. Філатов отримав звання Героя Соціалістичної Праці, Сталінську премію (1944 р.), нагороджений орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора. Вчений опублікував близько 460 праць та монографій, присвячених застосуванню біостимуляторів та препаратів в тканинній терапії, а також розробив і застосував на практиці унікальну методику пересадки донорської рогівки [3].

Іншим представником родини Філатових був Заслужений діяч науки РСФСР, доктор юридичних наук, професор, лауреат Сталінської премії, кавалер ордена Трудового Червоного Прапора – Михайло Миколайович Гернет. Вчений увійшов до історії юриспруденції як відомий фахівець в сфері кримінального права у Російській імперії та Радянському Союзі. Коло наукових інтересів М.М. Гернета було таким широким, що його доцільно систематизувати за такими напрямками: 1) дослідження з теорії та історії кримінального права; 2) підготовка науково-практичних коментарів до кримінальних кодексів; 3) дослідження у сфері соціології кримінального права; 4) розробки в галузі кримінально-правової статистики; 5) дослідження історії руху за скасування смертної кари; 6) дослідження злочинів гітлерівців проти людства; 7) юридична бібліографістика. Основною працею вченого була фундаментальна п'ятитомна монографія «Історія царської тюрми».

Інтерес викликає встановлення родинного зв'язку між цими видатними науковцями, але враховуючи численність представників родини Філатових, доцільно розглянути лише наступні дві гілки їх родовиду. Основоположником даного роду був пращур В.П. Філатова – Михайло Федорович Філатов (1868-1851 рр.) – надвірний радник, що відповідало званню підполковника, рід якого походить з Симбірської губернії, який мав звання сержанта Преображенського полку, де проходили службу всі представники роду Романових. У сина М.П. Філатова – Федора Михайловича від браку з Анною Абрамівною Шаховою народилося сім дітей: Михайло (директор солених копій), Абрам (лікар-акушер), Нил (дитячий педіатр), Петро (земський лікар, спеціаліст хірург та окуліст), Борис (юрист), Федір (земський лікар), Микола (лікар). В свої чергу, від браку Петра Федоровича та його жінки Віри Семенівни, народився син Володимир Петрович Філатов. У рідного брата Федора Михайловича – Миколи Михайловича Філатова було двоє дітей. Дочка – Надія Миколаївна Філатова і син – Микита Миколайович Філатов. За даними П.А. Філіпова, Надія була

випускницею Єлизаветинського інституту в благородних дівчат у Петербурзі, після закінчення якого отримала звання народної вчительки та почала викладати німецьку та французьку мови в Ардатовському жіночому навчальному училищі [7, с. 35]. У 1873 р. Н.М. Філатова вийшла заміж за Миколу Олександровича Гернета, від шлюбу з яким народився син – Михайло Миколайович Гернет. Виходячи з цього, В.П. Філатов та М.М. Гернет були родичами по лінії матері Н.М. Філатової. Як вказує Н.Б. Коваленко, другий син Миколи Михайловича Філатова – Микита, закінчив юридичний факультет, був присяжним повіреним у м. Симбірську [1, с. 79]. В цьому місті в різні історичні часи працювали дядько вченого – Микола Миколайович Філатов – мировий суддя, присяжний повірений та Борис Федорович Філатов, що приходився двоюрідним братом В.П. Філатова. Дана обставина дозволяє стверджувати, що родина Філатових була представлена значною кількістю юристів, які досягли значних професійних здобутків у правовій сфері.

На другому етапі дослідження необхідно провести розгляд біографічних матеріалів, які є важливим інструментом вивчення динаміки розвитку суспільства через призму індивідуального творчого шляху конкретних особистостей. В теперішній час у світі склалася ситуація, коли процес глобалізації породжує теорії колективного наукового пошуку, який відкидає внесок окремих індивідів. Такий підхід не відповідає дійсності, з причини того, що в будь-якому суспільстві, особливо у науковій спільноті, проходять процеси ієрархізації, засновані на пірамідальному поділі рівня наукових досліджень. На противагу цьому, спостерігається збільшення інтересу до біографічних досліджень, які дають можливість показати роль окремої особистості в процесі отримання нових знань. Застосування біографічного методу відбувається шляхом розгляду трьох рівнів, які впливають на особливості розвитку науковця: соціально-політичні чинники; вплив родини; наукової спільноти. Виходячи з цього, має сенс розглянути – на підставі даної моделі по кожному з цих рівнів – біографії В.П. Філатова та М.М. Гернета.

Так, Володимир Петрович Філатов народився 15 лютого 1875 р. в селі Михайлівка Протасової волості Саранського повіту Пензенської губернії (нині Республіка Мордовія). В свою чергу, Михайло Миколайович Гернет народився 12 липня 1874 р. в м. Ардатів Симбірської губернії. Таким чином, обидва науковця діяли в одному історичному періоді, який охоплював складні часи революцій, Першої Світової війни, Громадянської війни, Другої Світової війни. Іншою спільною рисою біографій вчених була та обставина, що обидва походили з відомих в дореволюційній Росії дворянських родів. Предки М.М. Гернета були ліфляндськими дворянами, які потрапили на російську воєнну службу в часи царювання Петра I. Предки В.П. Філатова також були дворянами, професійними

воєнними, які за військову службу отримали земельне пожалування в с. Михайлівці, площею 1200 десятин чи 1320 га.

З точки зору соціально-політичних факторів, кінець XIX початок XX ст. характеризувався підйомом російської економіки, інтенсивним розвитком промисловості, фінансової системи, сільського господарства. Наявність такого процесу вплинула на розвиток науки, яка досягла значних добутків, завдяки дослідженням таких всесвітньовідомих вчених як Д.І. Менделєєв, І.М. Сеченов, М.М. Лузін, О.Г. Столетов, С.П. Боткін, В.І. Вернадський та ін. Одночасно з цим, в тодішній Російській імперії дуже гостро стояло питання, пов'язане з необхідністю проведення досліджень в сфері офтальмології, оскільки в країні нараховувалося сотні тисяч сліпих та близько мільйону хворих трахомою, при цьому на всю Російську імперію приходилося лише 209 спеціалістів-офтальмологів. Необхідність вирішення цього питання призвела до появи наукових шкіл лікарів-офтальмологів: у Московському університеті – А.Н. Маклаков, А.А. Крюков; Казанському університеті – Е.В. Адамюк; Петербурзької медико-хірургічної академії – В.І. Добровольський, Л.Г. Беллярмінов; Одеській школі – С.С. Головін. Одночасно з цим, у цей історичний період у Російській імперії проходив інтенсивний розвиток юридичної науки, завдяки дослідженням М.С. Таганцева, І. Я. Фойницького, П.І. Люблінського, М. В. Духовського, Г.Ф. Шершеневича.

На формування творчої особистості В.П. Філатова вплинула практична лікарська діяльність батька – Петра Федоровича (земського лікаря, хірурга-окуліста). Саме у медичному кабінеті батька, молодий Філатов проходив своє стажування та здобував досвід лікування хворих як лікар-окуліст. За свідченнями П. Цаудера, про відданість батька академіка – П.Ф. Філатова медицині та прагнення надавати допомогу людям красномовно свідчать наступні факти: під час русько-японської війни Петро Федорович вирішив поїхати до Маньчжурії та працювати там лікарем в діючій армії [4, с. 10]. За свої власні кошти П.Ф. Філатов поїхав до Мукдена де зустрівся з командуючим Червоним Хрестом російської армії князем Васильчиковим, який назначив його головним хірургом одного з найбільших польових госпіталів. Аналогічним чином, на вибір В.П. Філатовим спеціальності лікаря вплинув його дядько – Ніл Федорович Філатов (1847-1902 рр.). Цей видатний вчений був засновником російської педіатричної школи, завідувачем кафедри дитячих хвороб Московського університету, ім'ям якого названі Московська дитяча лікарня та Пензенська обласна дитяча клінічна лікарня. Третій з братів Філатових – Федір Федорович, отримав медичну освіту та був головним лікарем Московсько-Казанської залізної дороги. В свою чергу, на професійний вибір М.М. Гернета вплинув батько вченого – Микола Олександрович Гернет, який проводив соціалістичну пропаганду, був безпідставно обви-

нувачений в замаху на Олександра II та ув'язнений у Петропавлівський фортеці. Тому М.М. Гернет вважав, що диплом юриста дасть змогу надавати допомогу людям та захищати їх від свавілля влади. При цьому необхідно вказати, що за даними дослідника родовиду Гернетів – О.М. Блохінцева, у їх родині була величезна бібліотека, в якій знаходилася значна кількість книг з юриспруденції, знайомство з якими вплинуло на світогляд ученого та напрямки його наукових досліджень [5, с. 134].

Наступним чинником, який вплинув на розвиток особистостей обох науковців, став період отримання освіти в Сибірській гімназії, директором якої був батько Олександра Федоровича Керенського – Федір Олександрович Керенський. В цьому учбовому закладі у різні часи отримували освіту Олександр Ульянов, Володимир Ульянов (Ленін), О.Ф. Керенський (Голова Тимчасового уряду), М. А. Малиновський – адвокат і політичний діяч, товариш міністра юстиції в уряді А. В. Колчака; О.О. Мотовілов – російський громадський діяч і політик, член Державної думи, товариш голови Всеросійського національного союзу; М. Д. Рузській – Заслужений діяч науки РРФСР, зоолог, орнітолог, професор Томського університету, засновник сибірської наукової школи зоології; К. Х. Орлов – російський офтальмолог, Заслужений діяч науки, доктор медичних наук, професор; А. І. Яковлев – доктор наук, професор, радянський історик, член-кореспондент АН СРСР. Іншою спільною рисою творчому шляху обох науковців стало продовження їх навчання у Московському університеті. Так, В.П. Філатов у 1892 р. поступив на медичний факультет, який був осередком медичної науки, в якому працювали такі видатні хірурги як М.В. Скліфосовський, А.А. Бобров; спеціалісти по внутрішнім хворобам – Г.А. Захарін, А.А. Остоумов; офтальмологи – А.М. Маклаков, А.А. Крюков; фізіолог – І.М. Сеченов; анатомію викладав – Д.М. Зернов; педіатрію – дядя вченого Н.Ф. Філатов. За даними Н.Б. Коваленко, після закінчення університету у 1897 р. В.П. Філатов за пропозицією проф. А.А. Крюкова, був залишений ординатором очної клініки Московського університету [2, с. 57]. Працюючи в ній, молодий Філатов дуже цікавився питаннями допомоги при втрачанні зору від більм, і тоді у нього виникла думка про пересадку рогівки.

В свою чергу, М.М. Гернет у 1893 р. почав навчання на юридичному факультеті Московського університету, де викладали такі видатні вчені, як Б.Н. Чічерін, К.Д. Кавелін, М.М. Ковалевський, П.И. Новгородцев та ін. У той історичний період, М.М. Гернет почав займатися питаннями піклування про дітей та нормативно-правового забезпечення юридичного статусу їх існування. Тому, дипломної працею М.М. Гернета стала робота «О влиянии юного возраста на уголовную ответственность», за яку молодий вчений отримав Золоту медаль Московського університету. В студентські роки вчений став активним членом нелегальної студентської

організації, за його ініціативою в університеті видавався студентський журнал під назвою «Свободный голос», в якому він публікує низку своїх статей і здійснює редакторську роботу. Як вказує О.В. Сокальська, після закінчення університету М.М. Гернет разом зі своїм сокурсником А.І. Яковлевим повертається до Сибірська, де молоді юристи починають працювати помічниками присяжного повіреного Микити Миколайовича Філатова – рідного брата матері Гернета [6, с. 83]. Наукова діяльність М.М. Гернета була помічена викладачами університету, і в січні 1898 р. вченого повернули на юридичний факультет, де він почав готуватися до складання магістерських іспитів. Результати своїх досліджень М.М. Гернет викладає на з'їзді представників російських виховно-виправних закладів у 1900 р., де вчений виступає з доповіддю «Об устройстве особых приютов для неисправившихся преступников, достигших 18-летнего возраста».

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: 1. В.П. Філатов та М.М. Гернет мали тісні родинні стосунки, т.я. мати Гернета – Надія Миколаївна Гернет приходилася тіткою Володимиру Петровичу. 2. Використання біографічного методу дозволило показати процес формування творчої особистості двох видатних науковців на мікро- та макрорівнях, а також довести вплив родини на формування їх творчої особистості. 3. Доведено, що творчий шлях науковців проходив в одному історичному періоді, обидва навчалися в Сибірській гімназії, вищу освіту здобули у Московському університеті, який на той час був осередком знань та в якому працювала ціла низка всесвітньо відомих науковців.

Література

1. **Коваленко Н.Б. Філатов В.П.** Рассказ длиною в жизнь... – Одесса: Музейно-Выставочный Комплекс им. ак. В.П. Филатова, 2011. – 350 с.
2. **Коваленко Н.Б. Філатов В.П.** «не говори с тоской – «их нет», а с благодарностью – «были» ... – Одесса: Музейно-Выставочный Комплекс им. ак. В.П. Филатова, 2013. – 152 с.
3. **Коваленко Н.Б.** Страницы нашей истории: к 80-летию ГУ «Институт глазных болезней и тканевой терапии им. В.П. Филатова НАМИ Украины». – Одесса: Бондаренко М.А., 2018. – 386 с.
4. **Цаудер П.** Академик Филатов // Всемирные одесские новости. – 2002. – №4 (48). – С. 10.
5. **Блохинцев А.Н.** И жизни след оставили своей... – Саратов: Приволж. кн. изд-во, Ульян. отд-ние, 1980. – 223 с.
6. **Сокальська О. В.** Михайло Миколайович Гернет: сторінки біографії та наукова спадщина в галузі пенітенціаристики // Науковий вісник. – 2013. – №4. С.79-86.
7. **Филиппов П.А.** Профессор Гернет Михаил Николаевич: жизнь и научно-творческая деятельность. – М.: ИКД Зерцало, 2015. – 88 с.

Автори засвідчують про відсутність конфлікту інтересів, які б могли вплинути на їх думку стосовно предмету чи матеріалів, описаних та обговорених в даному рукопису.

Поступила 26.06.2020

Вклад в офтальмологию и юриспруденцию семьи Филатова-Гернет: период становления

Киндюк Б. В., Овчарук С. С., Стечишин А. В., Баклан О. В.

Одесский государственный университет внутренних дел; Одесса (Украина)

Университет таможенного дела и финансов; Днепр (Украина)

Частное высшее учебное заведение Короля Данилы; Ивано-Франковск (Украина)

Киевский университет им. Бориса Гринченко; Киев (Украина)

В работе с помощью библиографического метода рассмотрен творческий путь ярких представителей семейства Филатова, выдающихся ученых в сфере офтальмологии и юриспруденции – В.П. Филатова и М.М. Гернета. Показано, что на становление личности существенно повлияла семья ученых, их родители

– П.Ф. Филатов и Н.А. Гернет и другие представители этой многочисленной семьи. Во время исследований в Московском университете молодые ученые показали свой талант, одаренность, преданность науке, что позволило им продолжить свой творческий путь..

Ключевые слова: Филатов В.П., Гернет М.М., биографический метод, творческий путь, офтальмология, юриспруденция